

FAGLITTERATURENS UDFORDRINGER 2024

VELKOMMEN TIL VIRKELIGHEDEN

En redegørelse udarbejdet af den faglitterære styrelse i Dansk Forfatterforening

---

Faglitteraturen er udfordret. Faglitteraturen er presset udefra af gratismedier som Google og SoMe, og den er presset indefra, fra den litterære branche selv, pga. færre nyudgivelser, færre indkøb til bibliotekerne, downloads fra (næsten) gratistjenester og – i forhold til andre litteraturformer, bortset fra børnelitteratur og oversættelser – mindre begunstiggelse i den såkaldte biblioteksafgift.

Nærværende redegørelse samler en række synspunkter, baseret på fakta, om faglitteraturens situation, der bekymrer os i F. Hensigten er at samle et overordnet billede, der kan danne udgangspunkt for drøftelser og forslag til tiltag af forskellig art.

Faglitteratur – en indkredsning

Hvad er faglitteratur? Den korte definition er litteratur, der beskæftiger sig med et fagligt stof uden for teksten selv. Ydermere gælder det, at forfatteren, skribenten eller den institutionaliserede afsender, er forpligtet på, at det der skrives, er i overensstemmelse med virkeligheden. Det er litteraturformens afgørende læserkontrakt.

Hvad er virkeligheden? Det afhænger af øjet der ser, og hovedet der tænker. Vi opererer med objektiv (lærebog fx), oplevet (biografi fx) og forestillet (filosofi fx) virkelighed inden for faglitteratur. Derfor er faglitteraturen forpligtet på sine kilder, der peger på virkeligheden, og derfor findes faglitteraturen i mange forskellige former.

På et møde for faglitterære forfattere på Hald Hovedgård 2022 blev faglitteratur indkredset på følgende måde:

“Faglitteratur er litteratur, der har fokus på fortolkning og formidling af viden, som anses for velbegrunnet”.

<https://danskforfatterforening.dk/f-gruppen/2022/11/29/hvad-er-faglitteratur/>

I denne redegørelse udelukker vi den **funktionelle faglitteratur**, dvs. fagtekster der *ikke* har en forfatter som afsender og dermed rettighedskrav på teksten, men formes af institutioner, virksomheder mv., dvs. myndighedsbekendtgørelser, årsrapporter, instruktioner, anonymiserede kogebøger mv.

Den **litterære faglitteratur** har en navngiven forfatter, der har mulighed for at blive medlem af Dansk Forfatterforening, som afsender med rettighedskrav. Inden for denne gren findes der en lang række genrer, der er rettet mod forskellige målgrupper og brugsformer. Performativt er faglitteraturens opgave at producere, formidle, revidere og fortolke viden, at skabe basis for dialog og debat, at være et kritisk korrektiv, at skabe basis for læring, at formidle oplevelser inden for samfundslivets forskellige grene, herunder livsstil og kultur. Faglitteratur er både oplysning og oplevelse, læring og underholdning. Det samme kan man i vid udstrækning sige om skønlitteratur.

Genremæssigt dækker begrebet vidt forskellige former, herunder akademiske fremstillinger, narrative historiefortællinger, biografier og monografier, lærebøger, debatbøger og bøger med nyttige oplysninger, essayistik samt brugsbøger beregnet til "livskunsten": det gode (sunde) liv. Fælles for denne mangfoldighed af litteratur er, at:

- bøgerne tydeliggør en relation til virkeligheden: *Referenceprincippet*
- bøgerne bestræber sig på at imødekomme læserens behov: *Relevansprincippet*
- det faglitterære sprog er *skrivekunst* i den forstand, at det klart og læsbart skal begrebsliggøre det faglige stof, så teksten både giver indsigt, oplevelse og handlemuligheder. I tilgift hertil betjener faglitteraturen sig ofte af flere modaliteter som fx illustrationer og diagrammer for at anskueliggøre stoffet.

Den kulturbærende litteratur på markedsvilkår – fagbogens grundlag

Faglitteraturen er kulturbærende. Den skildrer vores fælles verden som den var, som den er, og som den muligvis bliver. Den er vores vederhæftige erindring om tidligere tider, den er vores vidensgrundlag for, at vi kan have begrundede meninger om samfundets indretning og retning, den er vores håndbog til at indrette vores eget liv – herunder livsstil, kulturinteresser og selvforståelse.

Faglitteraturen navngiver verden og bringer læseren ind i denne verden.

Ifølge historikeren Thorkild Kjærgaard var faglitteraturen forudsætningen for landbrugsreformerne i slutningen af 1700-tallet og det industrielle gennembrud hundrede år senere. Nye politiske visioner opstår gennem faglitteratur, fx filosofiske skrifter, og forståelsen for andre lande og kulturer skyldes i høj grad faglitteratur, som spænder fra bøger med historisk, kulturelt og politisk sigte til rejselitteratur og litterære kogebøger.

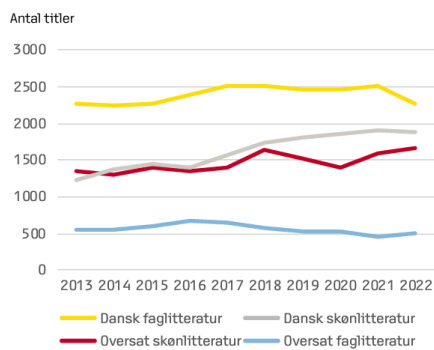
Samfundet suger næring af faglitteraturen. Faglitteraturen er et enzym for skabelsen af fællesskaber. Faglitteraturen er antitoksin for den overflod af information, som SoMe og gratis tjenester tilbyder. Informationer, der ofte ikke er kuraterede, og som bygger på synsninger, formodninger og konspirationer.

Der eksisterer forskellige former for offentlige værn og tiltag, der skal beskytte og udvikle litteraturen, herunder faglitteraturen, fx Statens Kunstfond, biblioteksafgift og diverse legater og priser. Men grundlæggende fungerer faglitteratur på markedsvilkår – ingen læsere, ingen faglitteratur.

Da antallet af læsere og af nyudgivelser er for nedadgående, og antallet af indkøb til biblioteker i forhold til andre litteraturformer daler, er vi alvorligt bekymrede for fremtiden, medmindre der gennemføres nogle kulturpolitiske beslutninger.

Dansksproget faglitteratur er på retræte. Ifølge Bogpanelets årsrapport 2023 er antallet af danske faglitterære nyudgivelser faldende.

Figur 1. Kommercielle trykte førsteudgaver, danske og oversatte titler (kilde: Bogpanelets årsrapport 2023)

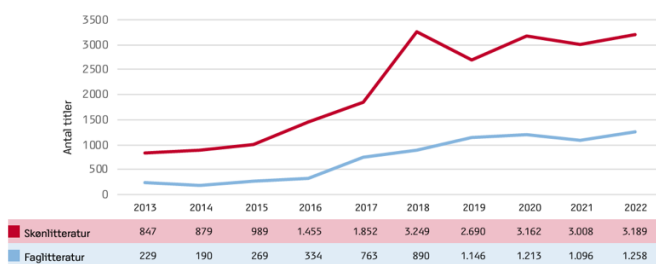
Kilde: DBC, udtræk til Bogpanelet.

Som det fremgår af Fig. 1 vinder antallet af udenlandske titler frem, mens antallet af ny dansk litteratur falder. Faglitteratur oplever det største fald fra 2021 til 2022, mens skønlitteratur er svagt vigende.

I dette fald gemmer der sig flere forhold. Ifølge Bogpanelets specialrapport om faglitteratur (2022) fokuserer forlagene i højere grad på "bestsellers" med garanteret succes (fx bøger med/af sportsstjerner, kendte influencers og politikere) end på bøger, der antages af have et mere beskedent marked, jf. Bogpanelets specialrapport om faglitteratur (2022).

Derimod er markedet for digitalt indhold, dvs. e-bøger og især netbaserede lydbøger i hastig vækst.

Figur 2. Lydbogsproduktion fordelt på skønlitteratur og faglitteratur (kilde: Bogpanelets årsrapport 2023)

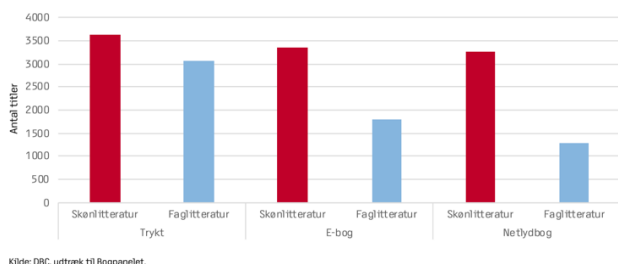

Kilde: DBC, udtræk til Bogpanelet.

Både skøn- og faglitteratur har stigende oplag som lydbog, men mens faglitteratur ligger under meridianen, så kan vi konstatere en markant stigning i skønlitterære lydbøger. I det hele taget er læserens opmærksomhed på vej væk fra de trykte bøger mod digitale som e-bøger og netbaserede lydbøger. Økonomisk er det et problem, da ydelsen til forfatteren ved køb af lydbøger er tæt på 0.

På sigt må vi konkludere, at faglitteraturen har vanskeligere ved at tilgodese disse ændringer, al den stund at mange faglitterære udgivelser ikke er egnet til specielt lydbogsområdet, og muligvis fordi faglitterære læsere foretrækker den trykte bog og dermed den læseform, som dette medie lægger op til. Det populære lydmedie *podcast* overtager sandsynligvis "den ledige plads". Den dramatiske udvikling kan ses af figur 3:

Figur 3. Produktion af nye titler i 2022. Faglitteratur og skønlitteratur til trykt bog, E-bog og netlydbog (kilde: Bogpanelets årsrapport 2023)

Antallet af faglitterære udgivelser er markant faldende på de digitale medier i forhold til den trykte bog, mens skønlitteratur er mere jævnt fordelt. Faglitteraturen er med andre ord udfordret med hensyn til de nye medier, der vinder mere og mere frem som platform for litterært indhold.

Bogpanelet har også interesseret sig for forlagenes omsætning på de forskellige litteraturformer.

Figur 4. Genrernes andel af forlagenes oplag (Kilde: Danske Forlags årsstatistik, Bogpanelets årsrapport 2023)

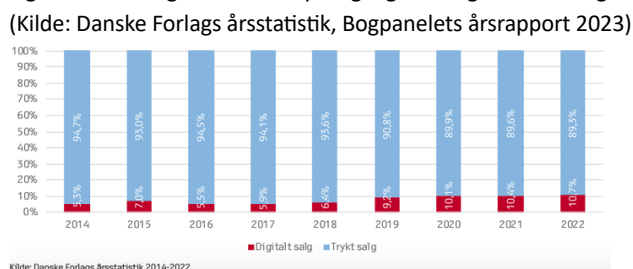
(mio. kr.)	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Skønlitteratur	29,7%	29,5%	27,7%	27,5%	28,4%	27,6%	26,3%	26,7%	26,0%	26,9%
Faglitteratur	29,1%	28,5%	24,8%	24,3%	24,6%	23,6%	24,1%	23,2%	21,8%	19,6%
Børne- og ungdomsbøger	11,2%	10,9%	12,2%	12,4%	12,9%	13,2%	14,4%	15,6%	13,5%	14,6%
Læremidler	30,0%	31,1%	35,3%	35,8%	34,1%	35,7%	35,3%	34,5%	38,7%	38,8%

Kilde: Danske Forlags årsstatistik 2019-2022.

Fra 2021 til 2022 er det især faglitteratur, der har haft en faldende omsætning. Ser vi over et tiår, kan vi konstatere et dramatisk fald i omsætningen af faglitteratur, fra 29,1% til 19,6%, et fald på over 32%! Skønlitteratur har oplevet et fald på godt og vel 9%, mens børne- og ungdomsbøger og især læremidler er gået frem.

På fordelingen mellem trykt og digitalt salg afviger læremidler fra resten af faglitteraturen. Digitaliseringen af undervisningen, som undervisningsministeriet gennem mere end tyve år har initieret, har sat mærkbare spor i det materiale, som eleverne tilbydes. Det er overvejende digitalt på platforme, som uddannelsesinstitutionerne indgår faste abonnementsaftaler med – med økonomiske gevinster for både forlag og uddannelsesinstitution, men ikke for lærebogsforfatteren.

Figur 5. Fordelingen mellem trykt og digitalt salg inden for faglitteratur (ej læremidler)

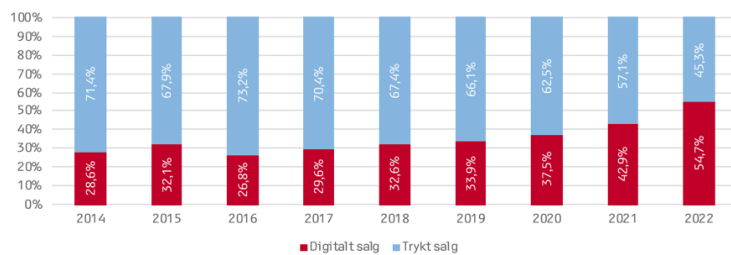

Kilde: Danske Forlags årsstatistik 2014-2022.

Forholdet mellem salget af trykt og digital faglitteratur har ændret sig ubetydeligt over otte år, når vi samtidig medtænker den kolossale udvikling inden for digitale medier, der i samme periode har fundet sted.

I modsætning hertil har salgsomsætningen på digitale læremidler været i voldsom stigning fra 2014 og til 2022 (se figur 6) på en måde, så de digitale udgivelser nu udgør mere end halvdelen af den samlede omsætning. Der pågår en politisk og uddannelsesmæssig debat om dette forhold, bl.a. forårsaget af, at den pædagogiske forskning og læseforskningen betoner, at læseudbyttet af henholdsvis trykte og digitale medier er forskellige. De digitale tekster, som eleverne møder på skærmen, er ikke egnede til fordybelseslæsning, men ansporer til adspredelseslæsning.

Figur 6. Fordeling mellem trykt og digitalt salg inden for lærebøger (Kilde: Danske Forlags årsstatistik, Bogpanelets årsrapport 2023)

Danske Forlags årsstatistik 2014-2022.

Forlagene er bøgernes arnested. Når forlagene reagerer på markedet og tilpasser sig nye medieplatforme, fordi læserne flytter sig, så viser ovenstående, at faglitteraturen lades i stikken. Forlagene koncentrerer sig om salgbare succeser, bøger af kendte mennesker og stærke personligheder foretrækkes (Bogpanelets specialrapport 2022: *Faglitteraturens aktuelle status og vilkår*, p23-24), og da faglitteratur ofte er dyrere at producere (rettighedskøb, grafisk arbejde etc.), bliver det en ekstra sten i skoen.

Bibliotekerne: Færre indkøb og mindre udlån

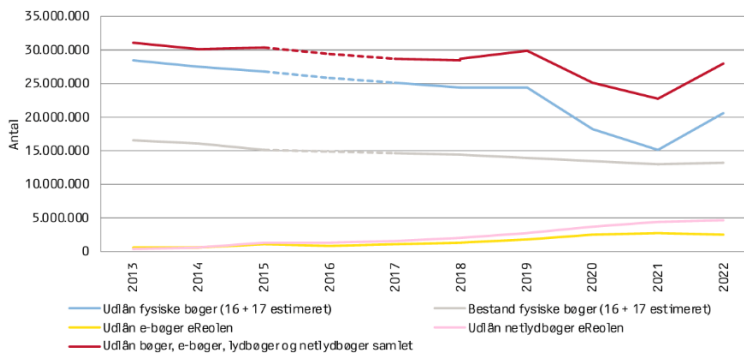
Biblioteket har traditionelt været et stærkt distributionscenter for faglitteratur. Biblioteket stiller først og fremmest fysiske bøger til rådighed til gennemsyn og hjemlån, men i de senere år har eReolens tilbud om digitale bøger (e-bøger og netlydbøger) og Filmstriben med digitaliserede film til hjemlån i stigende grad suppleret bibliotekets kerneydelse.

Tidligere rummede bibliotekerne større håndbogssamlinger, leksika mv., der ikke var til udlån, men kunne benyttes frit på biblioteket. Hovedparten af disse bogsamlinger er nu digitaliseret, fx lex.dk, og er derfor kasseret. En yderligere faktor, der har presset håndbogssamlingerne, er de gratis opslagsværker på nettet, fx Wikipedia, der gør adgangen til leksikalsk data og viden nem – men ikke uproblematisk på grund af indholdet, der ofte ikke er kurateret.

For forfatteren ligger der en væsentlig anerkendelse i, at vedkommendes bog er indkøbt på et folkebibliotek til udlån. En anerkendelse der legitimerer titlen 'forfatter' og giver mulighed for at søge optagelse i Dansk Forfatterforening. Derudover udgør biblioteksafgiften er væsentlig indtægtskilde for forfatteren på linje med royalty, foredragsvirksomhed og eventuelle legater.

Fra 2021 har bibliotekerne oplevet en markant stigning i udlånet, der især skyldes et øget udlån af fysiske bøger. Stigningen har stort set udlignet faldet, der skyldtes covid 19-nedlukningen.

Figur 7. Udlån og bestand af bøger på folkebibliotekerne. (Kilde: Danmarks Statistik, eReolens månedstatistik. Bogpanelets årsrapport 2023)

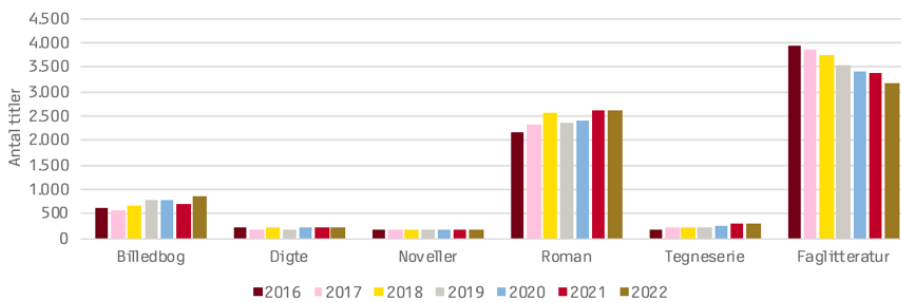

Kilde: Danmarks Statistik (BIB1) og eReolens månedsstatistik netbib.dk

Til trods for et mindre fald i bestanden af fysiske bøger, er udlånet steget.

Ser vi på folkebibliotekernes indkøb af titler fordelt på genrer/litteraturformer, tegner der sig imidlertid et mere dystert billede:

Figur 8. Folkebibliotekernes indkøb af titler udkommet i samme år. (Kilde: Slots- og Kulturstyrelsen og DBC, Bogpanelets årsrapport 2023)

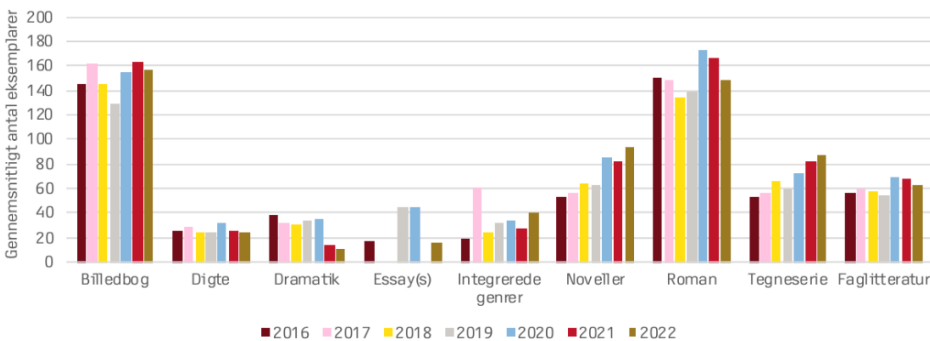

Kilde: Slots- og Kulturstyrelsens biblioteksafgiftssystem og DBC, udtræk til Bogpanelet

Af oversigten fremgår, at indkøbet af faglitteratur i perioden 2016 til 2022 er i drastisk fald, næsten 25%, et fald vi ikke kan konstatere for nogen af de andre genrer. Det er med andre ord faglitteraturen, der bærer det samlede mindre indkøb af titler til folkebibliotekerne.

Hertil kommer, at folkebibliotekerne indkøber færre eksemplarer af faglitteratur end af fx romaner. Det fremgår af den følgende figur:

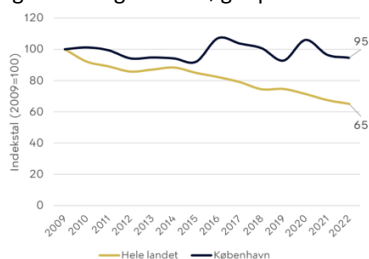
Figur 10. Folkebibliotekernes gennemsnitsbestand af titler udkommet og indkøbt i samme år ((Kilde: Slots- og Kulturstyrelsen og DBC, Bogpanelets årsrapport 2023)

Kilde: Slots- og Kulturstyrelsens biblioteksafgiftssystem og DBC, udtræk til Bogpanelet

Ifølge Københavns kommunes Kultur- og biblioteksplan (2024) har det samlede bogindkøb på landsplan været støt faldende, således at niveauet i 2022 udgjorde 65% af niveauet i 2009 – København dog 95%!

Figur 11. Udgifter til bøger på folkebiblioteker (faste priser). (Kilde: Kultur- og biblioteksplan 2024, Københavns kommune)

Det tyder med andre ord på, at det er faglitteraturen, der må bøde for de faldende udgifter til bogindkøb. I Kultur- og biblioteksplanen for Københavns kommune (2024) drøftes bibliotekets møde med lånerne. Af de mange tilbud, som et moderne bibliotek tilbyder, er det fortsat udlån af bøger, som borgerne prioriterer højest. Bøgerne skal være tilgængelige på hylde eller udstilling.

Så meget desto mere bekymrede det, at man i den samme biblioteksplan bemærkede, at "...en stor del af faglitteraturen er flyttet til materialehotel" (Københavns kommunes Kultur- og biblioteksplan, side 16). Det ville indebære, at bøgerne var flyttet væk fra biblioteket, hvilket er stik mod det, som borgerne prioriterer højest – tilgængeligheden – og sandsynligvis ville det dermed øge det fortsatte fald i indkøb og udlån af faglitteratur. Netop faglitteratur er egnet til det, biblioteksmiljøet kalder for "græsning", at søge på hylderne efter inspiration, blade og foretage korte læseprøver. Takket være dialog med Dansk Forfatterforening er denne idé siden bortfalden.

Der tegner sig med andre ord en klar tendens. Antal faglitterære udgivelser er vigende i forhold til andre genrer/litteraturformer, og det voksende e-bogs og netbaserede lydbogsmarked kommer ikke faglitteraturen til gode i forhold til andre genrer/litteraturformer. Hertil kan vi tilføje, at indkøb af nye titler til folkebibliotekerne udviser et markant fald, hvad angår faglitteratur, idet indkøbene af de øvrige genrer/litteraturformer er nogenlunde stabile. Endelig fremgår det, at der indkøbes markant færre eksemplarer af faglitteratur end af fx romaner.

Det har stor og afgørende betydning for beregningen af biblioteksafgiften. Det ser vi nærmere på i næste afsnit.

Faglitterære forfattere rammes (muligvis) hårdere

En ikke uvæsentlig indtægtskilde for forfattere er biblioteksafgiften. I takt med at der indkøbes betragteligt færre nye faglitterære titler og eksemplarer end af anden litteratur, må vi antage faglitterære forfattere som gruppe få mindre udbetalt i biblioteksafgift, idet afgiftens størrelse bl.a. er bestemt af det antal eksemplarer, den enkelte forfatter har stående på bibliotekerne.

Hertil kommer, at faglitterære forfattere sandsynligvis rammes hårdere, da der fra 2024 er indført den såkaldte "dynamiske model" mellem digitale og analoge bøger, der er indført fra 2024. I takt med antallet af digitale bøger vinder frem, vil en større del af den samlede sum til biblioteksafgiften flyttes herover. Da faglitteratur i mindre grad digitaliseres som e-bøger og netbaserede lydbøger, mindskes afgiften til faglitteratur i forhold til andre litteraturformer, der i højere grad digitaliseres. Vi afventer en evaluering af den nye model, der sandsynligvis kan be- eller afkræfte denne hypotese, om end det vil være kompliceret at bestemme nøjagtigt.

Det dalende indkøb af faglitteratur til folkebibliotekerne, den mindre digitalisering til E-bog og lydbog af faglitteratur samt den ringere betaling i biblioteksafgiften er samlet med til at svække faglitteraturen.

Sammenfatning

Faglitteratur er oplysning og oplevelse. Dens berettigelse ligger i dens etiske hensigt og æstetiske udformning.

En svækket faglitteratur vil indsnævre litteraturens mangfoldighed, dens meddelelsesformer og sproglige prægnans. Der udgives færre faglitterære titler, markedet ensrettes, og bibliotekernes indkøb af faglitteratur falder mærkbart. Faglitteratur er en litteraturform, der – i lighed med billedbøger for børn - ikke i samme udstrækning kan digitaliseres som andre litteraturformer, hvilket påvirker biblioteksafgiftens udmøntning gennem den nye, "dynamiske", digitale afgift. Samlet set faktorer, der økonomisk rammer forlag og fagforfattere.

Folkebibliotekerne kunne i højere grad forpligte sig på at indkøbe faglitteratur – "vende kurven" (jf. Bibliotekslovens §1: *"Folkebibliotekernes formål er at fremme oplysning, uddannelse og kulturel aktivitet..."*), moms på bøger kunne afskaffes (til glæde i øvrigt for hele litteraturen) og en større offentlig opmærksomhed gennem bl.a. forskning på faglitteraturens samfundsmæssige og kunstneriske kvaliteter.

En svækket faglitteratur vil på sigt udpine undervisningsbøger og læringsmaterialer, der i Danmark i særlig grad har anvendt den frie og uafhængige faglitteratur som vidensgrundlag, et grundlag der i kraft af forskningen hele tiden har fornyet sig og dermed sikret et enestående højt niveau for undervisningsmaterialer i Danmark.

En svækket faglitteratur vil ligeledes udpine grundlaget for den type skønlitteratur, der trækker på faglig viden – historiske romaner, romanbiografier, exofiktion mv.

En svækket faglitteratur vil gøre os mindre oplyste – og dermed mere udsatte for løse påstande, konspirationer og manipulationer.

"Jorden ville være flad, hvis ikke vi havde faglitteratur". Det er en banal påstand, men anlægger vi et fremtidsperspektiv i udsagnet, kan vi frygte, at såfremt faglitteraturen forsvinder, vil der være en ukendt mængde af viden om verden og om os selv, som vi ikke får kendskab til.

Det er vores håb, at vi med denne redegørelse kan rejse en debat, som peger på løsninger, der sikrer, at vi også om ti år har en levende faglitteratur, der kan optræde som et korrektiv til den kaotiske informationsspredning, og som samtidig kan berede sin læser læseoplevelser som ved andre litteraturformer.

Handleplaner

Vi håber, at Dansk Forfatterforening vil bakke op om følgende handleplaner:

- Målttede forskningsmidler til forskning i faglitteratur – dens historie, genretypografier og – ikke mindst – betydning for et åbent og oplyst samfund
- Ekstramidler fra Finansloven til kommunerne til indkøb af faglitteratur til folkebibliotekerne

- Styrkelse af faglig læsning i skolesystemerne gennem præciseringer i læreplaner mv.
- Fjernelse af momsen på bøger
- Fortsat opmærksomhed på konsekvenserne af den dynamiske model i biblioteksafgiftsordningen med henblik på eventuelle justeringer, der fortsat vil kunne give den faglitterære forfatter et rimeligt økonomisk bidrag til forfattervirksomheden
- Etablering af en forfatterskole for faglitterære forfattere
- Skabelse af en kanonliste over faglitterære forfattere i Danmark, tilsvarende den skønlitterære kanon.

Juni 2024
Den faglitterære styrelse
Dansk Forfatterforening